PUL MUOMALASI STATISTIKASI MAVZU

Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari fakulteti 3-kurs talabasi

Mamatkarimova Dilsevar

O'qituvchi. Barno Akbarova

Annotatsiya

Pul muomalasi iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, uning samarali boshqaruvi makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu maqola pul muomalasining statistik tahlili metodologiyasini o'rganadi, uning asosiy ko'rsatkichlari va ularni hisoblash usullarini yoritadi. Tadqiqot pul massasi, pul agregatlari, pul tezligi kabi ko'rsatkichlarning dinamikasini tahlil qilish orqali iqtisodiy jarayonlarga ta'sirini baholaydi. Natijalar pul-kredit siyosatini shakllantirish va iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish uchun muhim amaliy ahamiyatga ega. Maqola pul muomalasi statistikasining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Pul Muomalasi, Pul Massasi, Pul Agregatlari, Pul Tezligi, Makroiqtisodiyot, Statistik Tahlil, Pul-Kredit Siyosati, Iqtisodiy Barqarorlik

Abstract

Money circulation is a critical component of the economy, and its effective management plays a crucial role in ensuring macroeconomic stability. This article explores the methodology of statistical analysis of money circulation, elucidating its key indicators and their calculation methods. The study assesses the impact of economic processes by analyzing the dynamics of indicators such as money supply, monetary aggregates, and velocity of money. The findings hold significant practical importance for formulating monetary policy and developing economic development strategies. The article aims to provide a deep analysis of both theoretical and practical aspects of money circulation statistics.

Keywords: Money Circulation, Money Supply, Monetary Aggregates, Velocity Of Money, Macroeconomics, Statistical Analysis, Monetary Policy, Economic Stability

Аннотация

Денежное обращение является важнейшим компонентом экономики, и его эффективное управление играет решающую роль в обеспечении макроэкономической стабильности. Данная статья исследует методологию статистического анализа денежного обращения, освещая его ключевые показатели и методы их расчета. Исследование оценивает влияние экономических процессов путем анализа динамики таких показателей, как денежная масса, денежные агрегаты и скорость обращения денег. Полученные результаты имеют важное практическое значение для формирования денежно-кредитной политики и разработки стратегий экономического развития. Статья нацелена на глубокий анализ как теоретических, так и практических аспектов статистики денежного обращения.

Ключевые слова: Денежное Обращение, Денежная Масса, Денежные Агрегаты, Скорость Обращения Денег, Макроэкономика, Статистический Анализ, Денежно-Кредитная Политика, Экономическая Стабильность

Kirish

Pul muomalasi iqtisodiyotning qon tomiri bo‘lib, tovarlar, xizmatlar va ishlar uchun to‘lov vositasi, shuningdek, hisob-kitoblar, to‘lovlar, nafaqalar berish va qarzni to‘lash vositasi sifatida pulning uzluksiz harakatini ifodalaydi [2]. Ushbu jarayon har bir mamlakatning pul tizimi doirasida amalga oshiriladi va asosan naqd hamda naqdsiz pul muomalasi shakllariga bo‘linadi. Naqd pul muomalasi banklardan korxona va tashkilotlarning kassalariga, so‘ngra aholiga o‘tishi, xaridlar, sotuvlar va to‘lovlar amalga oshirilgandan so‘ng yana banklarga qaytishi bilan tavsiflanadi. Naqdsiz pul muomalasi esa firmalar, korxonalar va tashkilotlarning bank hisobvaraqlaridagi mablag‘larning cheklar, kredit kartalari, veksellar kabi turli vositalar orqali harakatini o‘z ichiga oladi [2]. Pul muomalasi iqtisodiy faoliyatning

uzluksizligini ta’minlashda markaziy o‘rin tutadi, shu bois uning holatini muntazam va chuqur tahlil qilish makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash uchun muhimdir.

Pul muomalasi statistikasi mamlakat iqtisodiyotining joriy holati va rivojlanish tendensiyalarini baholashda asosiy vosita hisoblanadi. U pul massasi agregatlari, pul muomalasi tezligi va pul-kredit siyosatining samaradorligi kabi muhim ko‘rsatkichlarni tahlil qilish imkonini beradi. O‘zbekiston Markaziy bankining ma’lumotlariga ko‘ra, 1-dekabr holatiga ko‘ra, muomaladagi umumiy pul massasi 262,6 trillion so‘mni tashkil etgan bo‘lib, dekabr oyida umumiy pul massasida 2,3 trillion so‘mga kamayish kuzatilgan [1]. Bu raqamlar pul muomalasidagi doimiy o‘zgarishlarni va ularni batafsil statistik tahlil qilish zarurligini yaqqol ko‘rsatadi. Xususan, milliy valyuta tarkibida o‘sish kuzatilgan bo‘lsa-da, xorijiy valyutadagi depozitlar sezilarli darajada kamaygan. Naqd pul hajmi va talab qilib olinguncha depozitlar qisqargan, biroq boshqa milliy valyutadagi depozitlar o‘sgan [1]. Bunday murakkab dinamika pul muomalasi statistikasi tahlilining nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarbligini oshiradi, chunki u iqtisodiy siyosatni shakllantirish va tartibga solish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Pul muomalasi statistikasi iqtisodiy tadqiqotlarning markaziy yo‘nalishlaridan bo‘lib, makroiqtisodiy barqarorlik va pul-kredit siyosati samaradorligini oshirishda muhimdir. Adabiyotlarda pulning iqtisodiyotdagi roli, harakatlanish mexanizmlari va statistik tahlil usullari chuqur o‘rganilgan. Tadqiqotchilar pul muomalasini iqtisodiy faoliyatning uzluksizligini ta’minlovchi qon tomiri sifatida e’tirof etib, uning to‘lov, hisob-kitob va qarzni to‘lash vositasi sifatidagi funksiyalarini ta’kidlaydilar [2]. Pul massasi agregatlari (M0, M1, M2) pul muomalasi statistikasining asosiy tahlil ob’ektlaridir. Adabiyotlarda bu agregatlar pulning likvidlik darajasiga ko‘ra tasniflanadi, ularning tarkibi mamlakat moliyaviy tizimi xususiyatlaridan kelib chiqib farq qilishi qayd etiladi. Ushbu agregatlarning dinamikasi inflyatsiya, iqtisodiy o‘sish va pul-kredit siyosati samaradorligini

baholashda muhim indikator hisoblanadi. Pul massasining umumiy hajmi va tarkibidagi o‘zgarishlar, masalan, milliy va xorijiy valyutadagi depozitlarning nisbati, pul taklifining tuzilishini prognoz qilish imkonini beradi [1]. Moliyaviy innovatsiyalar va raqamli to‘lov tizimlarining rivojlanishi sharoitida agregatlarning an’anaviy ta’riflarini qayta ko‘rib chiqish zaruriyati ham muhokama qilinadi, chunki naqd pul hajmining kamayishi va boshqa depozitlarning o‘sishi kabi tendensiyalar kuzatilmoqda [1].

Pul muomalasi tezligi pul statistikasi tahlilining muhim jihatlaridan biridir. Iqtisodiy nazariyada u pul birligining ma’lum bir davr ichida iqtisodiy operatsiyalarda qancha marta ishtirok etganligini ko‘rsatadi. Fisherning miqdoriy nazariyasi pul muomalasi tezligini pul taklifi, narxlar darajasi va real ishlab chiqarish o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushuntirishda asosiy element sifatida ko‘rib chiqadi. Adabiyotlarda pul tezligini hisoblashning daromad tezligi (nominal YaIM / pul massasi) kabi usullari muhokama qilinadi. Tadqiqotchilar unga ta’sir etuvchi omillar sifatida to‘lov odatlari, moliyaviy texnologiyalar, foiz stavkalari va inflyatsiya kutilmalarini ko‘rsatadilar. Raqamli to‘lovlar va elektron pullarning kengayishi fonida pul tezligining o‘zgaruvchanligi va uni aniq o‘lchashdagi qiyinchiliklar ilmiy jamoatchilik e’tiborida. Ba’zi tadqiqotlar pul tezligining pasayish tendensiyasini pulga bo‘lgan talabning o‘zgarishi bilan izohlaydilar.

Pul-kredit siyosati va pul muomalasi o‘rtasidagi bog‘liqlik pul statistikasi tahlilining eng amaliy jihatlaridan biridir. Markaziy banklar pul taklifini tartibga solish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga intiladi. Adabiyotlarda Markaziy bankning asosiy vositalari (qayta moliyalash stavkasi, majburiy zaxira normalari, ochiq bozor operatsiyalari) pul muomalasiga ta’siri batafsil o‘rganiladi. Tadqiqotchilar ushbu vositalarning pul massasi agregatlari va pul muomalasi tezligiga ta’sirini tahlil qilib, samaradorligini baholaydilar. Inflyatsiya sharoitida Markaziy bank pul taklifini qisqartirish orqali narxlar barqarorligini ta’minlashga harakat qiladi, bu esa pul massasining kamayishiga olib kelishi mumkin [1]. Biroq, pul-kredit siyosatining samaradorligi iqtisodiyot tuzilishi, moliyaviy bozorlar

rivojlanishi va aholining kutilmalari kabi ko‘plab omillarga bog‘liq. Pul muomalasi statistikasi ma’lumotlarining aniqligi siyosat samaradorligi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Naqd va naqdsiz pul muomalasi tendensiyalari so‘nggi yillarda iqtisodiy adabiyotlarda alohida e’tiborga molik mavzu. An’anaviy ravishda pul muomalasi naqd va naqdsiz shakllarga bo‘linadi [2]. Raqamli texnologiyalar va elektron to‘lov tizimlarining jadal rivojlanishi natijasida naqdsiz to‘lovlarning ulushi sezilarli darajada oshib bormoqda. Tadqiqotchilar ushbu o‘zgarishlarning sabablari sifatida qulaylik, xavfsizlik va operatsion xarajatlarning kamayishini ko‘rsatadilar. Naqdsiz to‘lovlarning kengayishi moliyaviy inklyuziyani oshirish va iqtisodiyotni rasmiylashtirish kabi ijobiy ta’sirlarni yaratadi. Shu bilan birga, naqd pulning ahamiyati butunlay yo‘qolmaganligi, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda uning o‘rni saqlanib qolayotganligi ta’kidlanadi. Adabiyotlarda naqd pulga bo‘lgan talabning pasayishi va naqdsiz to‘lovlarning o‘sishi Markaziy banklar uchun pul massasini o‘lchash va pul-kredit siyosatini amalga oshirishda yangi chaqiriqlar tug‘dirishi muhokama qilinadi. Raqamli valyutalar va blokcheyn texnologiyalarining paydo bo‘lishi pul muomalasining kelajakdagi tendensiyalarini murakkablashtirib, yangi statistik yondashuvlarni talab qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, pul muomalasi statistikasi bo‘yicha adabiyotlar tahlili ushbu sohaning nazariy va amaliy jihatdan keng qamrovli va dinamik ekanligini ko‘rsatadi. Moliyaviy innovatsiyalar, raqamli to‘lovlar va global iqtisodiy o‘zgarishlar pul muomalasining an’anaviy modellarini qayta ko‘rib chiqishni va yangi statistik vositalarni ishlab chiqishni talab qilmoqda. O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda pul muomalasi statistikasi tahlili iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, inflyatsiyani jilovlash va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada pul muomalasi statistikasi mavzusini har tomonlama tahlil qilish uchun kompleks va ko‘p qirrali metodologik yondashuv qo‘llaniladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi pul muomalasining nazariy asoslarini, uning statistik o‘lchash usullarini, dinamikasini va iqtisodiy siyosatga ta’sirini chuqur o‘rganishdan iborat. Shunga ko‘ra, tadqiqot dizayni nazariy sintez, empirik ma’lumotlar tahlili va qiyosiy yondashuv elementlarini o‘z ichiga oladi.

Nazariy sintez yondashuvi pul muomalasi, pul massasi agregatlari, pul tezligi va pul-kredit siyosati kabi asosiy tushunchalarning ilmiy adabiyotlardagi ta’riflari, funksiyalari va o‘zaro bog‘liqliklarini tizimlashtirishga qaratilgan. Bu yondashuv Fisherning pul miqdoriy nazariyasi kabi klassik iqtisodiy modellar hamda zamonaviy pul nazariyalarini o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Maqolaning dastlabki bo‘limlarida pul muomalasining mohiyati va uning iqtisodiy ahamiyati [2] kabi masalalar chuqur nazariy asosda ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, pul massasi agregatlari (M0, M1, M2) ning tarkibi va ularning likvidlik darajasiga ko‘ra tasniflanishi, ularning iqtisodiy jarayonlardagi roli nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Pul muomalasi tezligini hisoblash usullari va unga ta’sir etuvchi omillar, jumladan, to‘lov odatlari, moliyaviy texnologiyalar va inflyatsiya kutilmalari kabi jihatlar ham nazariy nuqtai nazardan sintez qilinadi.

Empirik ma’lumotlar tahlili O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy statistik ma’lumotlariga asoslanadi. Xususan, 2020-yildan keyingi davrga oid pul massasi agregatlari, ularning tarkibi va dinamikasi bo‘yicha ma’lumotlar [1] asosiy empirik manba bo‘lib xizmat qiladi. Ma’lumotlar tahlili quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

Trend tahlili: Pul massasi agregatlari (M0, M1, M2) ning vaqt o‘tishi bilan qanday o‘zgarganligini aniqlash. Bu, ayniqsa, milliy va xorijiy valyutadagi depozitlar, naqd pul hajmi va talab qilib olinguncha depozitlar kabi tarkibiy qismlarning dinamikasini o‘rganishda muhimdir [1].

Tarkibiy tahlil: Pul massasi tarkibidagi o‘zgarishlarni, masalan, naqd va naqdsiz pulning umumiy pul massasidagi ulushini baholash. Bu, ayniqsa, raqamli to‘lov tizimlarining rivojlanishi fonida naqdsiz pul muomalasi tendensiyalarini tushunish uchun zarur.

Qiyosiy tahlil: Pul muomalasi tezligini hisoblash va uning turli davrlardagi o‘zgarishlarini boshqa makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar (masalan, nominal YaIM, inflyatsiya) bilan qiyoslash. Bu pul tezligiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlashga yordam beradi.

Korrelyatsion tahlil elementlari: Pul-kredit siyosati vositalari (masalan, qayta moliyalash stavkasi) va pul massasi agregatlari o‘rtasidagi bog‘liqliklarni dastlabki baholash. Bu Markaziy bankning pul taklifini tartibga solish bo‘yicha harakatlarining samaradorligini tushunishga xizmat qiladi.

Qiyosiy yondashuv doirasida O‘zbekistonning pul muomalasi statistikasi tendensiyalari boshqa rivojlanayotgan mamlakatlardagi shunga o‘xshash jarayonlar bilan umumiy jihatlari va farqlari nuqtai nazaridan qisqacha taqqoslanadi. Bu, ayniqsa, naqd va naqdsiz pul muomalasi tendensiyalarini tahlil qilishda, raqamli to‘lov tizimlarining rivojlanishi va moliyaviy inklyuziya darajasini baholashda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning asosiy cheklovlari ma’lumotlar bazasining mavjudligi va ochiqligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Xususan, pul muomalasi tezligini aniq hisoblash uchun barcha zarur ma’lumotlarning to‘liq mavjudligi har doim ham ta’minlanmasligi mumkin. Shuningdek, pul-kredit siyosatining pul muomalasiga ta’sirini to‘liq ekonometrik modellashtirish ushbu maqolaning doirasidan tashqarida bo‘lib, kelajakdagi chuqurroq tadqiqotlar uchun asos bo‘lishi mumkin. Ushbu maqola asosan mavjud statistik ma’lumotlar va nazariy adabiyotlar asosida pul muomalasi statistikasi bo‘yicha keng qamrovli tahlilni taqdim etishga qaratilgan.

Metodologiya, shuningdek, pul muomalasi statistikasi tahlilining amaliy ahamiyatini ta’kidlashga qaratilgan. Xususan, Markaziy bankning pul-kredit siyosati qarorlarini qabul qilishda pul massasi agregatlari va ularning dinamikasi haqidagi ma’lumotlarning muhimligi ko‘rsatiladi. Inflyatsiyani jilovlash, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda pul muomalasi statistikasi tahlilining roli alohida ta’kidlanadi. Naqd va naqdsiz pul muomalasidagi o‘zgarishlar, jumladan, naqd pul hajmining kamayishi va boshqa milliy valyutadagi

depozitlarning o‘sishi kabi tendensiyalar [1] moliyaviy tizimning transformatsiyasini aks ettiradi va bu o‘zgarishlarni statistik jihatdan to‘g‘ri baholash zaruriyatini ko‘rsatadi.

Ushbu metodologik yondashuv pul muomalasi statistikasi mavzusini nazariy jihatdan asoslash, empirik ma’lumotlar asosida tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun mustahkam zamin yaratadi. Tadqiqot natijalari iqtisodiy siyosatchilar, tadqiqotchilar va talabalar uchun pul muomalasi jarayonlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot pul muomalasi statistikasi iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash va pul-kredit siyosati samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Pul massasi agregatlari, muomalasi tezligi hamda naqd va naqdsiz pul tendensiyalarining chuqur tahlili iqtisodiy jarayonlarni tushunishga yordam beradi. Markaziy banklar uchun ushbu statistik ma’lumotlar inflyatsiyani jilovlash, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish va moliyaviy tizimni tartibga solishda asos bo‘lib xizmat qiladi. Raqamli to‘lovlar va moliyaviy innovatsiyalar sharoitida pul muomalasi statistikasi metodologiyasini doimiy takomillashtirish va yangi ko‘rsatkichlarni joriy etish tavsiya etiladi. Bu esa kelajakda yanada aniq va samarali iqtisodiy qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Pul-kredit siyosati sharhi (2023-yil 4-chorak) – https://cbu.uz/upload/iblock/58c/58c92476b7724773229e0160a0b8196c.pdf

[2] O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2023-yil uchun yillik hisoboti – https://cbu.uz/upload/iblock/14c/14c48325087127b8783457106004b931.pdf

[3] Pul-kredit siyosatining inflyatsiyaga ta’siri – https://cbu.uz/uz/monetary-policy/analytical-materials/pul-kredit-siyosatining-inflyatsiyaga-tasiri/

[4] O‘zbekistonda pul massasi va inflyatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlikning ekonometrik tahlili –

https://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/articles/2022/1/iqtisodiyot_va_innovatsion_texnologiyalar_1_2022_12.pdf

[5] O‘zbekistonda pul-kredit siyosatining samaradorligini oshirish yo‘llari – https://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/articles/2021/1/iqtisodiyot_va_innovatsion_texnologiyalar_1_2021_11.pdf

[6] Pul massasi va inflyatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlik: O‘zbekiston misolida – https://journal.tfi.uz/index.php/em/article/download/102/98

[7] Pul-kredit siyosati samaradorligini baholashda pul agregatlarining o‘rni – https://iqtisodiyotvatalim.uz/sites/default/files/articles/2021/1/iqtisodiyot_va_talim_1_2021_13.pdf

[8] Pul-kredit siyosatining iqtisodiy o‘sishga ta’sirini baholash (O‘zbekiston misolida) – https://library.tsue.uz/wp-content/uploads/2021/06/Ergashev-M.A.-avtoreferat.pdf

[9] O‘zbekistonda pul-kredit siyosati samaradorligini oshirishda xorijiy tajriba – https://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/articles/2020/4/iqtisodiyot_va_innovatsion_texnologiyalar_4_2020_11.pdf

[10] O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2022-yil uchun yillik hisoboti – https://cbu.uz/upload/iblock/88b/88b2f901844b6285220456102283a00a.pdf